

Lőrincz Gábor

Kisebbségi nyelvváltozatok, nyelvi tévhitek, regionális stílusok és anyanyelvoktatás

Tisztelt Olvasók, kedves Kollégák!

Az anyanyelvoktatásnak kiemelkedő (bár nem kizárólagos) szerepe van abban, hogy milyen lesz a felnövekvő generációk nyelvről, nyelvváltozatokról, nyelvhasználatról kialakított képe, ezért nagyon fontos, hogy a tanár „helyes” nyelvszemléletet közvetítsen a diákjai felé. Szándékosan használtam a *helyes* jelzót, mivel utalni szerettem volna arra a jelenségre, hogy a nyelvi mítoszok és tévhitek terjesztésében – sajnos – viszonylag fontos szerep jut a magyar és nem magyar szakos tanároknak, tanárjelölteknek (Presinszky 2015: 24). A nyelvi mítoszok sok esetben az anyaországi beszélőközösség szempontjából is előnytelenek, károsak, a kisebbségi nyelvhasználók körében azonban egyenesen romboló hatásúak lehetnek, hiszen az ő nyelvhasználatukat jellemző kettős-, illetve a kontaktushatás természetes következményeként megjelenő kétnyelvűséget a legtöbb esetben nyelvi vétségként, hibaként értékelik. A nyelvi tévhitek terjedése természetesen leginkább a tankönyveknek köszönhető, amelyek sokszor még napjainkban is a nyelvművelés centralizáló nézőpontját közvetítik. Ez a szemléletmód sajnos főleg a kisebbségi tankönyvekben jelenik meg hangsúlyosan, és ez azért problematikus, mert az írott formában rögzített tananyagra a tanárok többsége etalonként tekint, vagyis a tankönyvben található ismeretanyagot megkérdőjelezhetetlennek tartja (valószínűleg azért, mert úgy véli, hogy az tévedhetetlen szakemberek alkotása). Ez részben annak tudható be, hogy a napjainkban uralkodó prakticista szemlélet következtében a tanárok egy része elsősorban csak olyan – mások által előre elkészített – anyagokkal szeretne dolgozni, amelyekkel nem kell bajlódnia, csak a diákok elé tenni az asztalra, vagyis a fogyasztói társadalom kitermelte a „fogyasztói pedagógust” (Adamikné Jászó 2008: 15).

A tankönyvekben megjelenő nyelvi tévhitek többek között azért élhetnek ilyen erősen a köztudatban, mert ugyan a diákok hétköznapi, informális keretben megszerzett (tévképzetnek, előzetes vagy alternatív elképzelésnek, gyermektudománynak, spontán gondolkodásnak, intuitív fogalomnak stb. nevezett) tudása gyakran konfliktusba kerül a formális keretben elsajátítandó ismeretanyaggal, de ezeknek az ellentéteknek a szemléltetésére és feloldására szinte egyáltalán nem adódik semmiféle lehetőség az anyanyelvi órán (Szabó 2012: 69). Ha tehát a pedagógus módot találna arra, hogy összevesse a köznyelv és a nyelvjárások, illetve a kontaktusváltozatok (hangtani, alaktani, lexikai, szemantikai) különbségeit, akkor a tanulók megértenék, hogy a nyelv nem homogén, hanem változatokban él (amelyek természetesen nem határolhatók el mereven egymástól), amelyekkel az iskolában is behatóan kell foglalkozni. Emellett arra is fontos lenne ráirányítani a tanulók figyelmét, hogy egy-egy lexéma vagy mondat „értéke”, „helyessége”, „szépsége” kizárólag a szöveggörnyezet, illetve a tágabb szituáció függvényében értelmezhető, vagyis egy köznyelvi lexéma használata nyelvjárási szöveggörnyezetben éppoly normasértőnek számíthat, mint a nákolás a sztenderdben. (Gondoljunk

csak bele, hogy a nagymamánk valószínűleg éppoly furán nézne ránk, ha a megszokott nyelvjárási kód helyett köznyelven szeretnénk beszélgetni vele, mint ahogy a hivatalnok is elcsodálkozna azon, ha nyelvjárást használnánk a bankban.)

Egyes nyelvi tévhitek működési mechanizmusának megértését elősegítheti a kognitív nyelvészetben gyakran alkalmazott prototípuselv (Rosch 1973), mert ennek értelmében bizonyos szempontból érthetővé válik a sztenderd szerepének a túlértékelése. A szóban forgó elv szerint a világ azonos kategóriába sorolt dolgai között – meglévő vagy éppen hiányzó tulajdonságaik alapján – is vannak olyanok, amelyek jobban, illetve kevésbé jobban képviselik saját csoportjukat. Ebből a nézőpontból a sztenderd prototípusnak tekinthető, hiszen nincs területi kötöttsége, míg a nyelvjárásoknak van, tehát perifériusnak számítanak. Ha azonban nem szinkrón, hanem diakrón nézőpontból vizsgálódunk, akkor a fenti kijelentés értelmetlenné válik, hiszen a sztenderdizáció előtt nem beszélhetünk egyetlen prototipikus nyelvjárásváltozatról sem.

Ha szlovákiai magyarként Győrben vagy Komáromban sétálunk, vásárolunk, akkor szerencsére egyre kevesebbet halljuk, hogy megjöttek a „csehek” (jobb esetben a „szlovákok”), sőt sokszor már az eladók is megértik, ha valaki rágógumi helyett *zsvacskát*, focilcipő helyett pedig *kopacskit* kér az üzletben. Tisztában vagyok vele, hogy a kedves Olvasók közül most néhányan talán összeráncolják a szemöldöküket, mert úgy gondolják, hogy ilyen kifejezéseknek nincs helye „a magyar nyelv”-ben, de azt azért nem árt szem előtt tartani, hogy valaha a mára már meghonosodott jövevényszavaink is hasonló módon kerültek be a szókészletbe. Arra szintén érdemes utalni, hogy a *Magyar értelmező kéziszótár* 2. kiadásában már (igaz, nem nagy számban, de) találunk határon túli kifejezéseket is, amelyek ezáltal a magyar nyelv szókincséhez tartozónak minősülnek. A szótár munkálatainak során természetesen hatalmas viták folytak arról, hogy ezek a kifejezések milyen stílusminősítést kapjanak: „A (stílus)minősítési rendszer a magyarországi értelmező szótárakban erősen kötődik a »hagyományos«, egyközpontú normához viszonyító felfogáshoz. A Ht-lista [a határon túli szavak listája – L. G.] azonban a gyűjtés és feldolgozás jellegéből adódóan a szavak helyi használati értékét állapítja meg stílusminősítésként. Egyáltalán nem biztos tehát, hogy pl. a bizalmas minősítés ugyanazt jelenti e két rendszerben” (Eőry 2007: 30). Ebből egyértelműen következik az is, hogy „[n]em indokolt pl. az Erdélyben, Kárpátalján és Szlovákiában egyaránt használatos *bufet* 'büfé, falatozó, kocsmá' szó *kissé pongyola* elmarasztaló minősítése. Mint ahogy annak sincs alapja, hogy az ÉrtSz. a *jösztök* igealakot, amely Erdélyben köznyelvi szintű, *bizalmasnak* tekinti a *jöttökhöz* viszonyítva vagy a '(húst) ütögetve puhít' *potyol* igét a budapesti *klopfolhoz* viszonyítva” (Péntek 2008: 146). Ha megvizsgáljuk a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat adatbázisát, akkor azt találjuk, hogy ugyanannak a kifejezésnek, lexémának eltérő stílusértéke lehet egyes kisebbségi nyelvváltozatokban: míg például a 'kollégium' jelentésű *internát* Erdélyben, a Felvidéken, a Vajdaságban, Kárpátalján és Horvátországban bizalmasnak számít, addig az Őrvidéken közömbös. Olyan példák is léteznek, amelyeknek a stílusértéke a kisebbségi nyelvváltozatokban azonos, de eltér a sztenderdbelítől: az 'egyetemi kar, tagozat' jelentésű *fakultás* Erdélyben, a Felvidéken és a Vajdaságban közömbös, Magyarországon azonban választékosnak számít (Pethő 2013: 41–43). Emellett léteznek úgynevezett stílusbeli kölcsönszók is (például *literatúra*, *kaszárnya*), amelyek élnek mind a kisebbségi nyelvváltozatokban,

mind a sztenderdben, de míg az előbbiben semleges stílusértékűek, addig az utóbbiakban régiesnek számítanak (Lanstyák 2006: 43).

A nyelvi tévhitek egyik érdekessége, hogy sokszor ellentmondásosak ugyanannak a nyelvváltozatnak a tekintetében. A nyelvjárások például az egyik mítosz szerint teljesen értéktelenek, mivel kevesen beszélik őket, ráadásul beszélőik műveletlenek is, a másik szerint pedig nagyon értékesek, mert a nyelv tiszta, romlatlan állapotát őrzik (Lanstyák 2007: 179; Presinszky 2015: 24). A stílusértékbeli eltérés nemcsak két nyelv, hanem két nyelvváltozat viszonyában is megmutatkozhat: „A *kalán* egy mai sztenderd nézőpontból transzmutációs alakzat, egy történeti nyelvi horizontból nem föltétlenül az, egy nyelvjárási vagy népnyelvi szemszögből pedig szintén nem, s ennek megfelelően alakul lehetséges stílusértelme és stílushatása is” (Tolcsvai Nagy 1996: 254).

Az anyanyelvoktatás feladata természetesen minden esetben a sztenderd nyelvváltozat elsajátíttatása kell, hogy legyen, de nem mindegy, hogy ez milyen módszerekkel történik. Ha ugyanis azt szeretnénk, hogy a következő generációk anyanyelvi kompetenciája széles körű legyen, akkor a felcserélő szemléletmód helyett célszerű lenne a hozzáadót preferálni, vagyis szituatív két- és kettősnyelvűekké nevelni a gyerekeket, ezáltal pedig elfogadóvá tenni őket a sajátjukétól eltérő nyelvhasználattal szemben. Ez természetesen egy idő után azt eredményezné, hogy a nyelvi tévhitek életereje csökkenne, illetve, hogy a tanulók tudatosítanák, hogy „van élet a sztenderden túl”, de nemcsak otthon vagy a barátaikkal beszélgetve, hanem az anyanyelvi órán is.

Tisztelettel:

Komárom–Bős, 2019. szeptember 15.

Lőrincz Gábor
adjunktus
Selye János Egyetem
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Irodalom

- Adamikné Jászó Anna 2008. *Anyanyelvi nevelés az ábécétől az érettségiig*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Eőry Vilma 2007. Határtalanítás a magyarországi szótárakban. In: Maticsák Sándor (szerk.) *Nyelv, nemzet, identitás I. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai*. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. Budapest–Debrecen. 27–32.
- Lanstyák István 2006. A kölcsönzavak rendszerezéséről. In: Lanstyák István (szerk.) *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcönzésről, kódváltásról és fordításról*. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony. 15–56.
- Lanstyák István 2007. Általános nyelvi mítoszok. In: Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. Dunaszerdahely–Budapest. 174–212.
- Magyar értelmező kéziszótár*. 2. kiadás. 2003. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Péntek János 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága. Budapest. 136–152.
- Pethő József 2013. Nyelvi stílus és régió. In: Imre Attila (szerk.) *Párbeszéddek kultúrája Gdanzktól Oszakáig*. A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus szekcióelőadásai. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság. Kolozsvár. 33–47.
- Presinszky Károly 2015. Leendő magyartanárok és a nyelvi tévhitek. *Katedra 7*: 24–25.
- Rosch, Eleanor 1973. Natural categories. *Cognitive Psychology* 4: 328–350.
- Szabó Tamás Péter 2012. „Kiraktunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos”. *A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében*. Gramma Nyelvi Iroda. Dunaszerdahely.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

Lőrincz, Gábor: Minority language varieties, misconceptions about language, regional styles, and first language teaching

Az írás szerzőjéről

Lőrincz Gábor

adjunktus
Selye János Egyetem
Tanárképző Kar, Komárom

lorinczg[kukac]jujs.sk